

O strukture marksistskoj sociologičeskoj teorii (matěriály diskussii),

red. P. A. Račkov, D. M. Ugrinovič, A. K. Uledov, Izdatělstvo Moskovskogo universitěta, Moskva 1970, 91 s.

Sborník navazuje na širokou diskusi k problematice marxistické sociologické teorie, která probíhá v SSSR i v jiných socialistických zemích již řadu let. Konstatuje existenci názorové nejednotnosti v přístupu k tomuto tématu a pokouší se vyjasnit zásadní teoretické, metodologické a metodické otázky. Závěry předních sovětských sociologů, vyznačující se některými novými rysy, jsou neobyčejně aktuální. V našich podmínkách mohou být návodem k překonání tendenci k nesprávnému chápání základních principů vědy, typických pro nedávnou minulost, které v mnoha směrech přežívají dodnes.

Publikace shrnuje výsledky diskuse probíhající v roce 1968 na Moskevské státní universitě za aktivní účasti pracovníků MGU a zástupců mnoha jiných pedagogických a vědeckých pracovišť.

Podkladem diskuse jsou teze referátu D. M. Ugrinoviče, profesora této university, který rozčlenil obsah svého příspěvku *O strukture marxistické sociologické teorie* na tři vzájemně související okruhy.

V první kapitole autor charakterizuje současnou situaci v sovětské sociologii, která vychází z potřeb soudobé etapy vývoje socialistické společnosti. Klade důraz na dialektickou jednotu teorie a empirie, teorie a společenské praxe.

D. M. Ugrinovič dále poukazuje na některé problémy plynoucí z matematizace a kybernetizace sociologie, která představuje nesporný pokrok vědy. Nelze však souhlasit s pokusy absolutizovat strukturně funkcionální analýzu a vydávat ji za obecnou metodologii sociologického výzkumu. Polemizuje s nekritickým přijímáním této módní metody v sovětské literatuře, neboť tím je často zcela opomíjeno vývojové hledisko. Píše: „Zákony fungování sociálního systému jsou tímto způsobem stavěny do protikladu k zákonům jeho vývoje.“ (S. 7 — přel. J. P.) Charakteristickým rysem marxistické metodologie je jednota, vzájemná závislost strukturně funkcionálních a genetických, historických aspektů.

Ve vztahu k tomuto problému autor soudí, že zvláštností současně situace v sovětské sociologii je také nová etapa v rozvoji kritické analýzy buržoazní sociologie. Existuje prokazatelná tendence ke zvyšování úrovně této kritiky. I naše sociologie se musí důsledně vyrovnávat s východisky nemarxistické socio-

logie a všestranně odhalovat jejich pravou podstatu. V hodnocení vědeckého přínosu některých sociologických publikací z posledních několika let je třeba zaujmout nekompromisní stanovisko. Jednostranná orientace zejména na teoretické výboje představitelů amerického strukturního funkcionalismu vyústila většinou v apologetiku a nekritickou kompilaci těchto názorů a v odklon od principů marxismu-leninismu.

Ve druhé kapitole svého příspěvku se autor zamýšlí nad vztahem filosofie a sociologie. Charakterizuje dvě základní hlediska, která se v sovětské sociologii vykrystalizovala, a dospívá k názoru, že „historický materialismus je svým předmětem i obsahem jednotou obou aspektů analýzy lidské společnosti (filosofického i sociologického)“ (S. 9 — přel. J. P.) Historický materialismus je vědou filosofickou, neboť aplikuje základní filosofickou otázku na společnost. Současně je vědou sociologickou, neboť zkoumá společnost jako celostní systém a odhaluje obecné zákony jeho fungování a vývoje.

V poslední kapitole D. M. Ugrinovič přechází k problematice struktury marxistické sociologické teorie. Tato otázka je v současnosti častým námětem diskusí, ve kterých se dosud vyhranila přibližně tři stanoviska, autorem stručně charakterizovaná takto: 1. Marxistická sociologie se v podstatě kryje s historickým materialismem, který vystupuje jako bezprostřední metodologie sociologických výzkumů. 2. Marxistická sociologie je empirická věda zásadně odlišná od historického materialismu, který vystupuje jen jako její filosofická metodologie; názory na specifčnost předmětu jsou nejednotné, většinou se absolutizují jednotlivé momenty, a to buď aspekty strukturně funkcionální, nebo genetické. 3. Historický materialismus je obecnou sociologickou teorií plnící funkci obecné metodologie veškerého poznání společenských procesů a jevů. Součástí marxistické sociologie jsou speciální, dílčí sociologické teorie, které poskytují speciální metodologii poznání jednotlivých společenských jevů a procesů a jsou bezprostředním metodologickým základem konkrétních sociologických výzkumů. Tuto variantu rozvádí autor v dalším výkladu, který se soustřeďuje na problém vztahu mezi historickým materialismem a speciálními sociologickými teoriemi, a vymezuje jejich místo a roli v systému marxistické sociologie.

Rozdíl mezi obecnou sociologickou teorií a speciálními sociologickými teoriemi vidí autor především v různých úrovních generalizace. Historický materialismus umožňuje systémovou charakteristiku společností. Zabývá se

nejobecnější problematikou struktury, fungování a zákonitosti vývoje všech společensko-ekonomických formací. Formuluje základní metodologické poučky k interpretaci všech sociálních jevů jako prvků sociálního celku, sociálního systému, které se konkretizují ve výzkumu. Speciální sociologické teorie zkoumají každý sociální jev jako prvek zcela určitého sociálního systému, analyzují každý jev podrobněji a vyjasňují tak specifickou určitou etapu společenského života jako zvláštního typu sociální závislosti a vztahů určených vnitřními zákonitostmi daného sociálního jevu. „Každá speciální sociologická teorie studující jednotlivý sociální jev (nebo podsystém) jej zkoumá vždy v obecném sociálním kontextu, tj. sleduje, jak se v tomto podsystému realizují obecná strukturální spojení a závislosti sociálního celku.“ (S. 16 — přel. J. P.) Tyto teorie jsou přímo spjaty s konkrétním výzkumem. V tomto smyslu jsou zprostředkujícími články mezi historickým materialismem a empirickými sociologickými výzkumy. Speciální sociologické teorie vycházejí z potřeb rozvoje socialistické praxe a jsou podřízeny hlavním úkolům marxistické sociologie, vědeckému řízení socialistické společnosti jako celku, jako systému. Toto řízení vyžaduje nejen poznání nejobecnějších zákonitostí, ale i znalost specifických zákonů fungování jednotlivých sfér společenského života v rámci daného společenského systému. Sociologie vždy všestranně objasňuje genezi, místo a sociální funkce všech společenských jevů.

Proces diferenciací vědeckého poznání, vydělování řady speciálních sociologických disciplín z obecné sociologické teorie, historického materialismu, je podle autora procesem zákonitým, nevyhnutelným, progresivním, přičemž současně v rámci historického materialismu dochází k integraci sociologického poznání. Historický materialismus a speciální sociologické teorie se tak vzájemně pronikají a obohacují.

Teoretická koncepce D. M. Ugrinoviče je velmi podnětná, neboť ukazuje reálnou cestu k řešení závažné problematiky struktury marxistické sociologické teorie.

K materiálu D. M. Ugrinoviče se rozvinula široká *diskuse*. Její účastníci vyslovili zásadní souhlas se základními tezemi autora a pokusili se je v některých bodech doplnit nebo zpřesnit.

V. J. Elmejev se ve stati *Princip historismu v sociologii* podrobněji zabývá problémem vztahu strukturálně funkcionální analýzy a historického, vývojového přístupu ke zkoumání sociálních jevů v marxistické i v nemarxistické sociologii.

G. M. Andrejevová ve svém příspěvku *Marxistická sociologie a její úkoly* v podstatě souhlasí se základním schématem struktury marxistické sociologické teorie vypracovaným D. M. Ugrinovičem, některé dílčí problémy však pojímá odchylně. Soudí, že problematika koexistence filosoficko-historické a sociologické funkce historického materialismu je složitá, a klade otázku, zda je tato symbióza v tomto rámci možná. V této souvislosti autorka uva-

žuje o kritériu diferenciací mezi filosofickým a sociologickým pohledem na společenskou realitu. Dochází k závěru, že specifickou obou přístupů vyplývá z odlišné úrovně abstrakce, interpretace empirických faktů a z kvalitativně jiné povahy kategoriálního systému.

G. M. Andrejevová se domnívá, že není dostatečně vyjasněno kritérium sociologické analýzy společnosti jako specifického sociálního systému. Polemizuje se závěrem, že historický materialismus analyzuje jen nejobecnější elementy různých sociálních systémů. Podle autorky spočívá funkce obecné sociologické teorie ve všestranné charakteristice společenského systému, která zahrnuje jak chápání tohoto systému jako určitého celku, tak popis jeho strukturálních složek a objasnění vztahů nejen mezi každým elementem a systémem, ale současně také mezi elementy jako samostatnými podsystémy.

Autorka dále zastává názor, že speciální sociologické teorie jsou založeny na zobecnění empirických dat a v tomto smyslu jsou teoriemi střední úrovně neboli středního dosahu (Merton), které nacházejí své uplatnění i v marxistické sociologii (při existenci odlišného metodologického východiska).

P. A. Račkov v příspěvku *Místo speciálních sociologických teorií v poznání společnosti* soudí, že je třeba více objasnit otázku propojení speciálních sociologických teorií s příslušnými společenskými vědami. Problém speciálních sociologických teorií v rámci marxistické sociologie je především otázkou rozpracovávání metodologie jednotlivých společenských věd, neboť každá z nich v sobě zahrnuje jak sociologickou stránku, tak vnitřně specifickou stránku. Nejde proto o objevování nových vědních oborů, nýbrž o akcent na sociologické stránky každé marxistické vědy, které pak vystupují jako konkretizace historického materialismu aplikovaného na danou oblast společenského poznání, jako konkretizace vycházející z empirických sociologických výzkumů a směřující k obohacení konkrétních věd.

A. K. Uledov ve stati *O vzájemné spojitosti historického materialismu a konkrétních sociologických výzkumů* naznačuje problematiku vzájemného vztahu mezi jednotlivými komponentami struktury sociologické teorie. Rozlišuje dva typy spojitosti: a) mezi obecnou sociologickou teorií a sociologickými výzkumy, b) mezi speciálními sociologickými teoriemi a obecnou sociologickou teorií. Chybí zde konstatování neméně důležitého vztahu mezi speciálními sociologickými teoriemi a konkrétními sociologickými výzkumy.

V. Ž. Kelle ve svém příspěvku *O úrovních sociologické teorie* uvádí, že dílčí sociologické teorie se v protikladu k historickému materialismu jako filosoficko-sociologické teorii vymykají rámci filosofie, neboť jsou konkrétně vědecké, vysvětlující a nemají metodologický charakter. S touto tezí je těžké souhlasit, neboť speciální sociologické teorie mají svůj filosofický, teoretický i metodologický podtext, vyplývající z aplikace závěrů dialektického a historického materialismu na speci-

fické sféry společenské skutečnosti a z rozpracovávání všech aspektů tohoto nejobecnějšího teoretického východiska. Teoretickým a metodologickým podchycením problematiky jednotlivých oblastí společenského života se vytvářejí předpoklady pro konkrétní sociologické výzkumy.

Podle A. D. Šeršunova (*Historický materialismus jako obecná sociologická teorie*) je možné považovat vědecký komunismus za speciální sociologickou vědu, která zkoumá zákony fungování a vývoje komunistické formace jako celostního systému, tj. dílčí sociologické zákony. Tato formulace zřejmě nevycází z obsahu obecné a speciální sociologické teorie, ale opírá se o vývojové hledisko.

E. Ch. Stépanjan v příspěvku *Metodologický význam historického materialismu* vychází při zkoumání otázek vztahu mezi speciálními sociologickými teoriemi a ostatními společenskými vědami z obdobného stanoviska jako P. A. Račkov. Předkládá jinou variantu schématu struktury sociologie, která zahrnuje rozpracovávání speciálních sociologických teorií v rámci historického materialismu; rozšíření okruhu jevů a problémů zkoumaných tradičními vědami; ustavení nových odvětví společenských věd; komplexní sociální výzkum konkrétních jevů a problémů. Toto složitě schéma by zřejmě problematiku jednotlivých speciálních sociologických teorií nesjednotilo, ale spíše by ji roztříštilo.

L. I. Goldin ve stati *Sociologie a praxe* ukazuje na to, že široce realizované empirické výzkumy dosud plně neuspokojují potřeby praxe a bude třeba je všestranně dále podněcovat a zvědčovat. *Potřeby řízení společenských procesů* a úlohu sociologie analyzuje ve svém příspěvku M. J. Kovalzon. Aplikaci některých obecnějších teoretických premis se zabývají dva příspěvky z oblasti speciálních sociologických disciplín (N. V. Kudrjavcev, *Sociologická analýza právních jevů*; I. N. Jablov, *Sociologické zkoumání náboženství a religiozity*).

V závěru knihy D. M. Ugrinovič stručně shrnuje výsledky diskuse. Konstatuje principiální shodu v základních otázkách, avšak lituje, že diskuse byla ochuzena o vystoupení, ve kterých by se více uplatnily podstatné odchylné názory. Dále se vyjadřuje k některým námětům, které vyplynuly z diskuse, a znovu osvětluje stěžejní momenty svého přístupu k problematice.

*

Tuto rozsahem nevelkou, ale významnou marxistickou sociologickou publikaci, jejíž hlavní myšlenky byly v recenzi jen stručně naznačeny, je třeba přivítat. Autoři se důsledně opírají o závěry klasiků marxismu-leninismu. Celková koncepce sborníku vystihuje teoretickou i praktickou funkci sociologie. Zdá se, že tato charakteristika struktur marxistické sociologické teorie se značně přiblížila k vyjádření dialektiky vztahů mezi jejími jednotlivými komponentami, tj. mezi historickým materialismem jako obecnou sociologickou teorií, speciálními sociologickými teoriemi a také konkrétními sociologickými výzkumy, a že bude zřejmě nosnou variantou a pod-

kladem dalšího teoretického úsilí. Problémy, které zde byly prozatím pouze nastíněny, budou v sovětské sociologii, která se všestranně rozvíjí, patrně podrobněji rozváděny, jednotlivé pojmy zpřesňovány a některé terminologické nedůslednosti postupně odstraňovány.

Je třeba klást důraz na vědecké řešení řady teoretických otázek souvisejících s metodologií a metodikou, jimiž musí být podloženy empirické výzkumy. Úloha dialektického a historického materialismu v budování marxistické sociologické teorie je evidentní a nepopíratelná. Diskuse k problematice její struktury nekončí. V sovětské, polské i v naší odborné literatuře lze prokázat existenci řady koncepcí odlišných od závěrů recenzovaného sborníku. Názorová krystalizace pravděpodobně bude ještě pokračovat a vyústí zřejmě ve sjednocení teoretických východisek. Nad podněty plynoucími ze sovětské diskuse o sociologii se jistě zamyslí všichni pracovníci i studenti tohoto oboru i ostatních společenských věd. Problematika přesahuje rámec sociologie, a proto by měl být obsah recenzované práce zpřístupněn nejširší veřejnosti.

Jana Puršová

V. G. Něstěrov, *Trud i moral v sovětskom obščestve*

Mysl, Moskva 1969, 187 s.

Téma práce, pracovní morálky a jejich specifika v socialistické společnosti je v sovětské odborné literatuře jedno z nejčastějších a jeho zpracování má různou podobu — od přehledu získaných empirických dat až po filosoficky zaměřená díla. Někde uprostřed mezi těmito póly je recenzovaná práce, jejíž autor si vytkl za cíl především postihnout zvláštnosti obecných morálních zásad vztahujících se k práci, a to v konkrétní historické skutečnosti Sovětského svazu.

Problém vzájemného vztahu práce a morálky je v centru pozornosti širokého okruhu vědců různých oborů, spojených ovšem společným východiskem: pracovní činnost má rozhodující úlohu, nejen pokud jde o změnu přírody, ale také pokud jde o změnu člověka a forem jeho společenských vztahů. Autor klade důraz na zkoumání mechanismu objektivního vlivu socialistické práce, kterou chápe jako svébytnou školu života, formující morálku lidí.

První kapitola vymezuje práci v socialistické společnosti především jako protikladnou vůči práci v kapitalistickém zřízení, tedy jako činnost osvobozenou od jakéhokoli vykořisťování a diskriminace, s kvalitativně odlišnou organizací, plánovitým plánováním, tvůrčí souměřitelností a uvědomělou disciplínou. Při vysvětlení samotného pojmu práce vychází autor z Marxova pojetí. Charakter práce je dán jednak obsahem (co člověk dělá) a způsobem (jak to dělá, jakými nástroji), jednak společenskou formou vztahující se k určité konkrétní historické a sociální situaci. Socialistický charakter práce se svými typickými rysy svobody, harmonického prolnutí individuálních a společenských zájmů, které jsou zajištěny společenským vlastnictvím výro-